

28. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 8.
29. Там же.
30. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 9.
31. Там же.
32. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 10.
33. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 9.
34. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 12.
35. Там же.
36. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 13.
37. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 11.
38. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 16.
39. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 23.
40. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 18.
41. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 20.
42. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 28.
43. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 27.
44. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 29.
45. Там же.
46. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 18, арк. 31.
47. Там же.
48. ДАЗО ф. 1490, оп. 1, од. зб. 38, арк. 49.

Сергій Михайлов (Ужгород, Україна)

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА НА ЗАКАРПАТТІ В ПЕРІОД "ВІДЛИГИ" (1956-1964 рр.)

До сьогодні написано чимало досліджень, присвячених різним проблемам історії Закарпаття від найдавніших часів до сучасного часу. Одночасно, слід зауважити, що практично невивченим залишається період хрущовської "відлиги" (1956-1964 рр.), зокрема, що стосується антирелігійної кампанії на Закарпатті.

Після короткого періоду відносно поблажливого ставлення властей до Православної церкви (1943-1953 рр.) настав час жорстких переслідувань – нищення храмів, ліквідація монастирів, закриття духовних академій, утиски духовенства і віруючих. Гоніння пов'язувалися з іменем першого секретаря ЦК КПРС М.Хрущова, який сліпо вірив у побудову соціалістичного суспільства, в якому, згідно з настановами марксизму – лєнінізму, місця релігії не відводилося.¹ Ліквідовуючи греко-католицьку церкву, радянська влада визнавала православне віросповідання. Але все робила для того, щоб тримати під державним контролем і діяльність православного духовенства.

Головною метою партійного керівництва було атеїстичне виховання населення, особливо молоді. Для цього часто обмежувалася робота служителів культури і монастирів. Підриє економічних засад релігійних діячів усіх напрямків, у тому числі і православних, полягав у конфіскації церковних земельних угідь і будівель, позбавлення прав духовенства на

квартири, в яких вони мешкали, поступове скорочення православних монастирів.²

В 1956-1961 рр. на Мукачєво – Ужгородську кафедру був призначений єпископ Варлаам (Борисевич), з ім'ям якого пов'язані печальні сторінки з історії Православної церкви Закарпаття. При ньому були ліквідовані майже всі православні монастирі та багато храмів.³

За документами Закарпатського архіву на 1 січня 1957 року в Закарпатті було зарєстровано: 203 православних священнослужителів, два чоловічих монастирі і один скит з 48 причасниками, чотири жіночих монастирі і шість скитів з 295 причетницями. В архівних документах приводяться також імена, що відмовилися від священства: Георгій Шуба, Степан Федорко, Степан Гойдич і Антон Бачкай.⁴ До осені 1961 року залишились недоторканими лише два монастирі – Мукачєвська і Чумалівська жіночі обителі, які функціонували в усі роки радянської влади.

Чим же аргументувала влада ліквідацію інших скитів? Наприклад, що рішення виконкому Хустської районної ради від 30 січня 1959 року були закриті: Миколаївський чоловічий монастир в селі Іза і Троїцький чоловічий скит міста Хуст, присілок Городилово, в яких за останній період мали місце випадки порушення громадського порядку і факти аморальної поведінки.⁵

Крім цього, про це іскраво свідчить рішення № 303 виконкому Хустської районної ради від 13 грудня 1958 року, прийняте на виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 16 жовтня 1958 року № 1159 "Про монастирі СРСР", Постанови Ради Міністрів УРСР "Про монастирі Української РСР" та рішення № 623 виконкому Закарпатської обласної ради депутатів трудящих від 17 листопада 1958 року "Про православні монастирі". У ньому вказувалося: встановити землекористування православних монастирів у згаданому в постановках розмірі, зайві землі передати колгоспам району. Зокрема, Миколаївському чоловічому монастирю (с.Навково-Іза) із площі 22,26 гектара землі залишити 1 га; Троїцькому чоловічому скиту у присілку Городилово м.Хуст із площі 4,5 га, залишити 1 га; Богородицькому жіночому монастирю в с.Лича із площі 42 га, залишити 3,5 га; Богословському жіночому скиту в с.Копашніво із 9 га, залишити 2 га; Михайлівському жіночому скиту у с.Драгово із 12 га, залишити 7 га.

Усі роботи, пов'язані з новим будівництвом на території монастирів (ресстрація існуючих будинків і споруд, будь-які перебудови), суворо контролювалися владою. Вони проводилися тільки з дозволу райвиконкому. Монастирям заборонялося використовувати найману працю в кустарних і при обробітку земельних угідь. Окремим пунктом було записано доручення секретарю райвиконкому вивчити питання про

можливість скорочення кількості монастирів, скитів на території Хустського району.⁶

30 січня 1959 року Хустський райвиконком вирішив скоротити Миколайський чоловічий (с.Нанково-Іза) монастир і Троїцький чоловічий скит (Городилово-Хуст), монахів перевести в один із монастирів області, приміщення передати колгоспам ім.Мігчурина (Іза) і ім.Леніна (Хуст). Жіночі скити з Копашнєва і Драгова перевести в жіночий монастир с.Липча, а приміщення передати колгоспам "Червоний партизан" (с.Копашнєво) і "40-річчя Жовтня" (с.Драгово).

Таке скорочення скитів мало відбутися і в Тячівському районі, зокрема в селах Тересля, Чумальово, Бедевля, Угтя. Їм залишили для власного користування по 1 га землі, а вилучили в них 16,93 га, які передали колгоспам відповідно "Більшовик" (Тересля) – 4,6 га, ім.Суворова (Чумальово) – 7,1 га, "40-річчя Жовтня" (Бедевля) – 3,13 га; ім.Жданова (Угтя) – 2,1 га. Скитам і монастирям заборонялося використовувати найману працю і без дозволу райвиконкому вести будь-яке будівництво. У Тереслі і Чумальово вони були скорочені.⁷

18 червня 1959 року було оголошено, що Успенський монастир у с.Домбоки Мукачівського району закривається і його приміщення передаються школі-інтернату. Дізнавшись про це, монахині та ігумена Параскева просили уповноваженого ради у справах Руської православної церкви (далі РПЦ) А.Г.Шерстюка, який прибув на місце, "нечіпати монастиря і підтвердити, що він створений виключно із частини майна, принесеного сестрами, і їх важкою працею, що сестри за весь час існування монастиря ніколи і нічим не образили населення і що під час фашизму прятували 215 російських дітей".⁸ Про це монашки писали і патріарху Московському і всьї Русі Алексію I. Частина монашок повернулися до своїх родичів, інші були переведені в монастирі Мукачівський і с.Липча Хустського району.

Але 24 червня 1961 року було прийнято рішення Закарпатського облвиконкому про закриття жіночого монастиря у с.Липча. Хустському райвиконкому доручалося вирішити питання про працевлаштування працездатних і адаптування в будинки престарілих непрацездатних причетниць монастиря. Земля, будинки та інші приміщення були передані обласному відділу народної освіти для використання їх під школу-інтернат.⁹

Комуністична влада шукала будь-які причини для переслідувань православних. Так за один лише 1960 рік в області з реєстрації було знято 30 церковних будівель. Радянська влада приводила такі доводи: аварійний стан будівель храму, відсутність коштів на утримання священика чи на ремонт храму, відмова прийняти православного священика. Зняті з реєстрації храми розбирались і використовувались для нових будівель, спалювались, перелантовувались на спортзали, кінозали, клуби, бібліотеки

і музеї. В колишніх монастирях розташовувались санаторії, лікарні, туртожитки, підсобні господарства та інші. Так, для прикладу, з 14 червня 1961 року Радюю Міністрів УРСР виключено із списку пам'яток 364 об'єкти. Незабаром – ще 137. В 1962-1963 рр. за пропозицією місцевих виконавчих органів уряд України погодився про додаткове вилучення із списку 241 об'єкта. Отже, на початку 60-х років з державного обліку було знято 742 пам'ятки архітектури, переважно культового походження.¹⁰

В 60-х роках в антиправославній кампанії намітився новий напрям – тиск на окремих людей. Радянська влада створювала всілякі перепони для закарпатської молоді, що поступали в духовні школи Руської православної церкви. Так, 11 серпня 1961 року уповноважений по справах РПЦ в Закарпатській області отримав з Києва листа такого змісту: "Повідомляємо, що в Закарпатській області подав заяву про вступ до Московської духовної семінарії громадянин Добра Юрій Михайлович, 1940 року народження, освіта 7 класів, займався сільським господарством, проживав в с.Імстичево, 216, Іршавського району. Просимо Вас прийняти через партійно-радянські органи ряд відповідних заходів, щоб дана особа не поступила в семінарію..."¹¹ Таких листів в обласному архіві чимало. Шлях семінарію для закарпатців був тернистим, доводилось використовувати різні хитрощі. Багато юнаків, маючи не погане домашнє релігійне виховання, виїжджали в російські спархії, де був відсутнім брак духовенства і отримували потрібні – хиротонію і приход.¹²

Восени 1960 року відмовились від церковного сану священик Михайл Бендас, настоятель приходу в с.Скотарське, Воловецького району. Він виступав в обласній газеті з наклепом на церкву і спархіальне управління.¹³ В червні 1961 року відмовились від священства такі особи: протоірей Георгій Станканинець, колишній професор богословського факультету в м.Пряшев (ЧРСР); священики Михайло Немеш і Петро Скубенич.¹⁴

В 60-х роках починається масове знищення христів з рози'яттям Спасителя, забороняються хресні ходи, які проводились у пристольні свята між сусідніми селами і містами; гоніння на священиків, які в своїй пастирській діяльності не хотіли обмежуватись лише церковною огорожею.

В 1961-1962 рр. в усіх поселеннях, де було по два храми, за рішенням радянських органів влади один закривався. Знімалися з реєстрації в основному, менш міцні дерев'яні православні церкви, обивний віруючих залишали собі колишні греко-католицькі кам'яні храми.¹⁵

Так, з 1945 по 1985 рік знищено місцевою владою 26 дерев'яних та 32 мурованих церков (деякі частково), більше десяти дзвіниць, десятки каплиць та сотні христів. Найбільше було знищено греко-католицьких храмів – 15 дерев'яних та 17 мурованих. Римо-католицька конфесія втратила 2 дерев'яні та 10 мурованих храмів, переважно в німецьких селах.

Два храми втратили реформатори. Після перебрання православними громадами мурованих греко-католицьких церков було розібрано кілька десятків православних церков, між яким були цікаві зразки народного будівництва. Багато церков було перетворено на підлітчі музеї атеїзму, фауни і флори, склади, спортзали та інше.

Та саме в цей час в Україні зусиллями творчих спілок та інтелігенції створено музеї народного будівництва та мистецтва світового рівня, завдяки яким вдалося врятувати багато народних скарбів. Парадоксально, але багато закритих церков саме завдяки цьому зберегли свій первісний вигляд.¹⁶

Рада в справах РПЦ в Закарпатській області здійснювала жорстку "цензуру" священницьких проповідей, всієї статистичну кількість і вік присутніх на святах вірних, за колокольні дзвони накладались штрафи.

З 21 по 28 серпня 1963 року в Мукачеві проводилась "Неділя атеїста", з метою відвертання уваги населення міста, особливо школярів, від престольного свята в місцевому монастирі в день Успіння Божої матері.¹⁷

Діяльність Української Греко-католицької церкви (далі УГКЦ) у підпіллі є однією з найбільш яскравих сторінок української історії. Адже, як в Галичині, так і на Закарпатті, в умовах тоталітарного режиму, репресивно-каральний апарат який контролював будь-які опозиційні виступи, греко-католицька церква зуміла зберегти структуру, певний вплив на населення, виховала два покоління духовенства, здобула постійну підтримку значної частини місцевих жителів. Від 1949 року греко-католицька церква на Закарпатті не лише найбільш заборонена релігійна спільнота, а й залишалася єдиною поширеною в Україні інституцією, яка уникала контролю офіційних радянських установ. Тим часом, внаслідок політичних амністій 1955-1956 рр. репресовані греко-католицькі священники впродовж 1945-1950 рр. повернулися в Західну Україну.¹⁸ Згідно з тємним листом голови Ради у справах РПЦ Г.Г.Карпова М.С.Хрушову в 1956 році загальна кількість репресованих "служителів культу" з Галичини та Закарпаття за спротив "возз'єднанню" з РПЦ становили 344 особи, включно з єпископами, засуджених строком від 5 до 25 років. Правда, до цього списку не увійшли черні і черниці. З 344 священнослужителів лише 264 особи (включно з двома єпископами-помічниками і тємним єпископом о.Хірою) повернулися в західні області до 8 грудня 1956 року. З інших єпископів, "неповоротців" залишився в живих тільки митрополит Йосип Сліпий – на засланні в Сибіру. Більшість "неповоротців" померли в ув'язненні або на засланні.¹⁹

Користуючись опублікованими даними з приватного архіву греко-католицьких священників Степана і Даниїла Бендасів і певних уточнень краєзнавця В.Пагіри,²⁰ всього за період з 1944 по 1950 рр. було

репресовано 123 уніатських священників Мукачівської греко-католицької єпархії.

Зушиємо нашу увагу лише на тих, хто повернувся із заслання до дому, померли в тюрмах і таборах. Отже, з 123 осіб померли в Ужгородській в'язниці Д.Бачинський, Ю.Галкега, П.Дем'янович, С.Легеза, С.Фенцик, Т.Ференчик, Т.Цібере, А.Шерегій (8 осіб); померли в таборах – В.Дулишкович, Г.Дурневич, М.Мовзар, С.Ортутай, А.Дубицький, Є.Петрик, М.Русинко, М.Тегза, С.Тиводар, К.Феденев, В.Хома, І.Чейпєв, А.Шіліна, М.Балтович (19 осіб); були вбиті в лікарні – Т.Ромжа; вдома – П.Орос (2 особи); повернулись до дому до грудня 1956 року – 94 греко-католицьких священників.²¹

На початку 50-х років були заарештовані і вислані до таборів А.Бачкай (1957 р.); І.Маргітїч (1951 р.); В.Похид (1952 р.); І.Роман (1951 р.); І.Сливка (1951 р.).²²

Десталінізація не означала відновлення греко-католицької церкви, і тому репресії проти уніатських священників тривали й надалі. Амністований у вересні 1956 року єпископ о.Хіра був знову заарештований у 1957 році і після суду відправлений на заслання у Караганду (Казахстан). Така ж доля чекала й монсеньйора М.Муранія - адміністратора Мукачівської греко-католицької єпархії, йому вдалося відмінити покарання позовом у суд. У 1957 році він повернувся на Закарпаття і керував підпільно церквою аж до смерті у січні 1979 року.²³

Час, коли греко-католицькі священники повернулися на Закарпаття співпав з шаленою антирелігійною кампанією. З 13 монастирів, що діяли на Закарпатті, мали залишитись всього 4. Мали бути закритими, жіночий монастир в с.Горбки і жіночий скит у с.Копашнево (на першому етапі) та жіночий у с.Домбоки (на другому етапі).²⁴ Черниці Успенського жіночого монастиря в с.Червенеї Мукачівського району прямо заявили представникам райвиконкому: "Кістками ляжемо, але нікуди з монастиря не підемо." В липні 1959 року був закритий. З часом зникли Ізький чоловічий монастир, Бєдєвлянський і Драгіський.²⁵

10 листопада 1954 року з'явилася постанова ЦК КПРС "Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення", в якій особливо наголошувалося проводити науково-атеїстичну пропаганду на антирелігійні теми.²⁶

Для поліпшення науково-атеїстичної пропаганди при обласному відділенні Товариства по поширенню політичних і наукових знань (тепер Товариство "Знання") було створено атеїстичну секцію. Згодом атеїстичні секції створюються при сільських лекторіях, а на початку 60-х років вони вже працювали при 390 сільських лекторіях.

З метою успішної роботи постійно діючих теоретичних семінарів та турків з основ наукового атеїзму у жовтні 1957 року при Ужгородському

вечірньому університеті марксизму-ленінізму було організовано шестимісячні курси підготовки атеїстичних кадрів вищої кваліфікації.²⁷

Оскільки релігія, як зазначав Г.В.Плеханов, є система уявлень (міфологія), настроїв (релігійні почуття) і дій (культ, обряди), то завдання партійних організацій полягає в тому, щоб зруйнувати, розладнати цю систему, замінити кожний з її компонентів науковим, безрелігійним.²⁸

Кількість лекцій на науково-атеїстичну тематику на Закарпатті зростає з року в рік. Так, якщо в 1959 році їх було прочитано 4405, а в 1965 році – понад 8 тисяч, то у 1971 році – понад 9 тисяч.

В 50-60-х роках почалась масова атеїзація населення Закарпаття, особливо молоді.

27 березня 1959 року Закарпатський обком партії також приймає постанову "Про подолання науково-атеїстичної пропаганди в Закарпатській області та заходи її поліпшення".²⁹ Практичні заходи по проведенню науково-атеїстичної пропаганди в Закарпатській області з 1954 по 1972 рр. досить детально описані в працях М.Болдижара.³⁰

За повідомленням уповноваженого Ради у справах РПЦ по Закарпатській області, допомогу уніатському духовенству надають католицькі ксьондзи. В с.Імстичеві колишній ігумен Василіанського монастиря Сотмарі таємно хрестить дітей, вірять і хоронять. Православні священники сіл Синевір, Негровець, Колочава-Горб і Колочава-Лаз Міжгірського району звернулися до колишнього уніатського ієромонаха Сідея, що повернувся із заслання, припинити таємну діяльність.

Так, у Мукачеві нелегально уніатську діяльність проводили Біцко, Попович, Сіксаї, Бескид, Худа, в Перечинському районі – Сокол, Гафіч, у Виноградівському – Федорко, Матейко, Маргітєч, у Рахівському – Васько, Вереш. Вони проводили богослужіння на квартирах окремих віруючих, облаштовували "домашні церкви" для виконання обрядів, настроювали віруючих проти православної церкви тощо.³¹

Все це свідчить про бездіяльність місцевих працівників, а уповноважені Ради не помічають активності уніатського духовенства, в окремих випадках, навіть приховують такі випадки.³²

Архівні документи також засвідчують, що окремі католицькі священники надавали уніатським священникам можливість відправляти богослужіння, чи принаймні виступали за їх захист. Так, римо-католицький священник с.Малі Ратовці закликав селян не слухати православних священників.³³ Католицький священник Сегелі в Мукачеві певний час проводив богослужіння на місцевому діалекті за східним обрядом.³⁴

У зв'язку з подіями в Угорщині 1956 року православний священник А.Бачкаї з Виноградова демонстративно заявив про розрив з православ'ям і повернення в унію.³⁵ Аналогічно поступив і Мукачівський священник Біцков. Проте спостерігасмо і протилежні вчинки. Зокрема, в 1959 р.

колишній уніатський священник, згодом православний Горинешський із с.Верб'ях відмовився від сану священника.³⁶

Використовуючи опубліковані документи №1 покажемо списки священників Бендеса Д.С. (сина), я хотів би в таблиці №1 показати списки священників Мукачівської греко-католицької єпархії, які піддалися тиску влади і перейшли до православ'я, але в 50-60-х роках повернулися знов у греко-католицьку церкву.

Уповноважений Ради у справах РПЦ по УРСР Корчевой в кінці 1956 року констатував, що уніатське духовенство розповсюджує чутки, мовляв питання про дозвіл на існування уніатської церкви розглядається урядом. Возз'єднанні священники М.Пинзель та І.Кондратович говорили, що колишній вікарій єпископа Мураній і папський прелат, канонік Хіра сводяться на легалізацію греко-католицької церкви, оскільки в даному напрямку працює дипломатія Ватикану. В грудні 1959 року протоєрей М.Пинзель влаштував в Ужгородському кафедральному соборі урочисте богослужіння на честь великомученика уніатської церкви Йосафата Кунцевича.³⁷

Таблиця №1

№ п/п	Прізвище та ім'я	Рік		дата возз'єднання з РПЦ	Рік	
		народження	рухоми-ложення		повернення у ГКЦ	Смерті
1.	Бачкаї Астон	1909	1932	01.03.49	1956	—
2.	Гарга Йосиф	1911	1934	08.06.49	1956	1975
3.	Дебель Микола	1914	1943	28.06.49	1956	—
4.	Долішай Олександр	1888	1913	18.05.49	1956	1971
5.	Зомборі Стефан	1911	1935	21.05.49	1958	—
6.	Іванчо Стефан	1881	1907	29.04.49	1956	1966
7.	Когут Іван	1919	1943	—	1956	—
8.	Лендєс Іван	1899	1922	04.02.49	1956	1964
9.	Лізак Леонтій	1924	1947	11.03.49	1958	—
10.	Отар Юрій	1920	1946	25.01.50	1956	—
11.	Сіксаї Геєла	1914	1938	04.03.49	1959	—
12.	Сіпалай Константін	1903	1928	08.05.50	1958	1958

13.	Сотак Микола	1889	1914	03.07.49	1955	1972
14.	Ставша- лель Юрій	1906	1930	06.06.49	1963	1994
15.	Сюч Карло	1905	1931	14.02.49	1964	1964

Підпільних уніатських священників неопиняла ніколи думка про швидку "реабілітацію" греко-католицької церкви. Яскравим прикладом чого є розмова уніатського священника І.Сокола із православним священником с.Затисівка Берегіаського району Бугеном у присутності віруючих та бесіда воз'єднаного священника Бендаса з прихатом о.Хірою, якого відвідав канонік в цього відома. Намагання умовити православного священника І.Кондратовича розірвати з "схизматиками" і повернутися до унії 26 жовтня 1956 року зробив І.Сокол.³⁹

Тим не менше, Корчовой визнавав факти підпільної діяльності уніатів, радив наказувати їх нелегальну обрядову роботу податками через фіноргани, місцевим органам влади, міліції і прокуратурі зайнятися т.зв. мандруючими священниками, посилити роботу по воз'єднанню уніатських священників із православ'єм, але не допускати адміністрування і втручання у церковні справи.⁴⁰ Типова думка радніська політика "невтручатися в справи церкви втручаючись в її діяльність".

В даній статті не можемо оминати історії з так званими "покутниками" або "ігнатівцями". Післясталінські роки були свідками невеликого, але активного релігійного руху на периферії катакомбної церкви відомого спочатку 60-х років під назвою "покутники". Наприкінці листопада-грудня 1954 року "покутники" зосередилися спочатку біля с.Середнє Івано-Франківської області, де нібито спостерігали видіння Діви Марії. Ігнатій Солтис (звідки первісна назва "ігнатівці"), Антон Поточняк, Кузьмінська швидко збирали навколо себе прихильників, серед яких Пелагея Тураниця з Мукачівського району, М.Манайло,⁴¹ Стефан Григорович. Але в кінцевому підсумку "покутники" перетворилися в секту, яка поєднала апокаліптичні елементи католицизму (особливо, "Попередження Фатіми"), народні традиції уніатства та українського націоналізму в особливому богословському вченні відчуження, терпіння, спасіння. Це видно із складеної 1962 році І.Солтисом програмного документу "Заяви".⁴² Покутники відреклися від "анти-наші" (на їх думку Івана 23), порвали з "катакомбною" УГКЦ за те, що вона примирилася з комуністичним режимом, зрадила народ і віру. Після арешту І.Солтиса в 1962 році керівництво сектою перейняв священник А.Поточняк. За їх вченням, кожний "істинний" повинен пройти через всі ступені покути, для того, щоб заслужити спасіння в день апокаліпсиса, який відбудеться десь в кінці весни 1962 року.⁴³ Діяльність уніатів-покутників було досить поширеною у Івано-Франківській області до кінця 60-х років.⁴⁴

Середнєське "чудо" було інспіровано в Грушеві Дрогобицького району Львівської області в 1986 році.⁴⁵

Що стосується кількісного складу інших релігійних громад, служителів культу і віруючих, то станом на 01.01.56р. налічувалось п'ятого зареєстрованих релігійних громад 177, а було на 01.01.55 – 164 громади.⁴⁶ Таблиця №2 вказує загальну кількість релігійних громад, служителів культу, молитовних будинків і віруючих станом на 01.01.53 і на 01.01.56.

Таблиця №2

	Назва культів	кількість громад		служителів культів		молитовних будинків		приблизна кількість віруючих	
		на 1953	на 1956	на 1953	на 1956	на 1953	на 1956	на 1953	на 1956
1.	Римо-Католицька	60	59	22	21	60	59	15 тис.	20
2.	Реформатська	63	79	52	57	63	79	40 тис.	60
3.	Юдейська	3	3	3	3	3	3	2 тис.	2 тис.
4.	Євангелісти християни баптисти	31	26	31	26	28	23	2 тис.	1500
5.	Адвентисти 7-го дня	10	10	10	10	10	10	700	800
	Всього	167	177	118	116	164	174	49700	84300

З наведеної таблиці видно, що за три роки римо-католицькі громади зменшилися на одну і на один молитовний дом. Зменшилось на п'ять громад та п'ять молитовних будинків Євангелістських християн-баптистів (далі ЄХБ). Всі вони зняті з реєстрації як ті, що розпалися. Кількість реформатських громад збільшилась на 16, служителів культу на 5 чоловік, а молитовних будинків, як і релігійних громад теж збільшилось на 16. Загальна кількість віруючих становила 49 700, тепер нараховується 84 300 чоловік. Останнє є результатом зрілої діяльності служителів культу і релігійного активу.⁴⁷

Стан релігійного життя в Закарпатській області продовжує залишатися складним. В порівняно невеликій області (біля одного мільйона населення) діють зареєстрованими релігійні об'єднання таких церков, релігійних культів і сект:

1. Руська православна церква – 432 громади;
2. Реформатська церква – 81 громада;
3. Римо-Католицька церква – 41 громада;
4. ЄХБ – 23 громади;
5. Юдеїв – 3 громади;
6. Адвентистів 7-го дня (далі АД) – 10 громад;

Всього - 590.

Таким чином, по релігійним культурам нараховується 158 громад, які обслуговують 107 священників, пасторів і пресвітерів, а православна церква має 432 громади, які обслуговують 201 священник.

Це припадає по 6 зареєстрованих релігійних громад на кожні 10 тисяч населення, а на кожну тисячу дорослого населення припадає 1,8 релігійних громад. В деяких населених пунктах нараховується від 2 до 7 релігійних громад і стільки ж молитовних будинків.⁴⁸

По районах та містах обласного підпорядкування зареєстровані релігійні громади розміщені в таблиці №3 так:

Таблиця №3

	Реформ. церква	Катоц. церква	Юдей. культ.	СХБ	АСД
1. м. Ужгород	1	1	1	1	-
2. м. Чоп	1	1	-	-	-
3. м. Мукачєво	1	2	-	1	1
4. Перечинський р-н	18	9	-	3	-
5. Мукачєвський р-н	7	7	-	4	-
6. Берегівський р-н	50	11	1	7	4
7. Хустський р-н	2	2	1	2	1
8. Тячівський р-н	1	8	-	5	4

Крім того, в населених пунктах області дві антидержавні секти: єгови́стія, п'ятидесятників, адвентистів-реформістів, вільних християн, послідовників Солтіса (колишні уніати). Членів всіх цих підпільних сект нараховується 4360 чоловік.⁴⁹

До цих пір ще велика кількість віруючого населення проводить релігійну обрядовість, що видно з наступної таблиці №4:

Таблиця №4

№	Обряди	1961 р.	1962 р.	1963 р.
РЕ-ФОРМАТСЬКА ЦЕРКВА				
1.	Хрещення	1571	1531	1495
2.	Шлюбів	405	386	510
3.	Похорон	525	655	680
4.	Причасть	73810	73489	70026
РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА				
1.	Хрещення	1284	1245	1094
2.	Шлюбів	281	261	200
3.	Похорон	452	550	504
СХБ				
1.	Хрещення	14	8	22
2.	Шлюбів	6	6	7
3.	Похорон	29	9	14
АСД				

1.	Хрещення	9	10	13
2.	Шлюбів	2	-	2
3.	Похорон	11	8	9
ЮДЕЙСЬКИЙ КУЛЬТ				
1.	Релігійних похорон	9	8	9

Інформація по релігійну обрядовість в цілому по області, разом з православною церквою, в процентному відношенні до записів актів, проведених ЗАГСом. Як видно, з тих днів, релігійні обряди не зменшуються, їх кількість в минулому році навіть збільшилась порівняно з 1962 роком: по хрещенням - на 1%; по шлюбом - на 0,1%; по похоронам - на 6,6%. Це можливо, пояснити тим, що облік релігійних обрядів тепер ведуть виконавчі церковні органи, а до 1963 року їх вели служители культури, які прагнули приховати свої прибутки, в минулі роки занежували цифри по релігійних обрядах.⁵⁰

За останні роки кількість членів релігійних об'єднань СХБ в області не збільшується, але залишається ще стабільною. В таблиці №5 наводяться наступні дані за чотири роки станов на 1 січня:

Таблиця №5

Кількість членів СХБ			
1961 рік	1962 рік	1963 рік	1964 рік
1 444	1 304	1 261	1 305

Ріст членів СХБ на 44 чоловіка встав, головним чином, за рахунок 43 членів, які перейшли в СХБ від "вільних" християн єгови́стів.⁵¹

Кількість АСД за останні чотири роки характеризується наступними даними:

на 1 січня 1961 року - 578 осіб
на 1 січня 1962 року - 558 осіб
на 1 січня 1963 року - 558 осіб
на 1 січня 1964 року - 574 особи.⁵²

Діяльність заборонених сект. На 1963 рік проведений переоблік показав, що єгови́стів в області нараховується - 3 046 осіб (в 1961 році - 2614 осіб), п'ятидесятників - 631 особа (в 1961 році - 567 осіб), "вільних" християн - 366 осіб (в 1961 році - 429 осіб), адвентистів-реформістів - 289 осіб (в 1961 році - 429 осіб) і т. д.

Таким чином, збільшилось, порівняно з обліком 1961 року: єгови́стів на 432 особи, п'ятидесятників на 64 особи. Зменшилась кількість "вільних" християн на 65 осіб. Збільшення кількості єгови́стів і п'ятидесятників пройшло за рахунок того, що виявлені ті члени цих заборонених сект, які не були враховані в 1961 році, а також за рахунок членів сімей підпільних сектантів.⁵³

В 1963 році виявлена нова секта так званих послідовників Солтіса (колишніх уніатів). Ця секта є малочисельною, нараховує 30-50 членів в Мукачєвському районі, м.Сваліява, с.Нижні Ворота, с.Павлові і в інших, але колишні уніати також двічі підпільно в Берегівському районі с.Завалка.

смт.Королево Виноградівського району, с.Нижні Болотині, в Тячівському районі (с.Новоселлци). Правда, останні ще не слідують за Солтісом, але й не визнають православної та католицької церков, релігійні служби і обряди справляють самі, або за допомогою колишніх уніатських священників, які не перейшли до православ'я, і яких в області нараховується біля 130 осіб.²⁴

В таблиці №6 наведені дані про фактично діючі зареєстровані релігійні об'єднання Закарпатської області УРСР по результатам обліку релігійних об'єднань проведених в 1961 році.²⁵

Таблиця №6

найменування культу	загальна к-ть діючих релігійних об'єднань	приблизно к-ть віруючих, що присутні на зборах на великі свята	к-ть членів набраних до сектантських об'єднань	к-ть прийнятих хрещених в сектантських об'єднаннях за 1961 рік
1. Реформатська церква	82	15.263	----	----
2. Католицька церква	46	10.610	----	----
3. Юдейський культ	27	1.200	----	----
4. СХБ	29	----	1465	14
5. АСД	18	----	620	9
На січень 1964 року				
1. Реформатська церква	81	15-16 тис.	----	----
2. Католицька церква	44	10-11 тис.	----	----
3. Юдейський культ	24	1150	----	----
4. СХБ	24	----	1320	22
5. АСД	12	----	599	13
Про фактично діючі антидержавні релігійні об'єднання в Закарпатській області УРСР за висновками обліку релігійних об'єднань, проведеного в 1961 році				
1. Стоїсти	84	----	2614	----
2. П'ятидесятники	21	----	567	----
3. "Вільні християни"	14	----	429	----
4. Адвентисти-реформісти	9	----	290	----
5. Методисти	2	----	17	----
6. Християни-назарани	1	----	16	----
На січень 1964 року				
1. Стоїсти	85	----	3046	----

2. П'ятидесятники	23	----	631	----
3. "Вільні християни"	14	----	366	----
4. Адвентисти-реформісти	8	----	289	----
5. Методисти	2	----	14	----
6. Християни-назарани	1	----	15	----

В таблиці №7 наведено список релігійних сект, які не підлягають реєстрації, що діють в населених пунктах Закарпатської області станом на 1 січня 1964 року (в порівнянні з 1961 роком)²⁶

Таблиця №7

Місцезнаходження релігійного об'єднання	К-ть членів секти в 1961 році	К-ть членів секти в 1963 році
СТОЇСТИ		
1. м.Ужгород	42	42
2. м.Мукачево	23	23
3.Берегівський р-н	271	303
4.Мукачівський р-н	741	774
5.Тячівський р-н	1.451	1.605
6.Перечинський р-н	141	119
7.Хустський р-н	86	180
всього стоїстів по області	2614	3046
П'ЯТИДЕСЯТНИКИ		
1. м.Ужгород	6	6
2.Берегівський р-н	69	92
3.Мукачівський р-н	206	228
4.Перечинський р-н	203	197
5.Хустський р-н	103	109
всього п'ятидесятників по області	567	631
"ВІЛЬНІ" ХРИСТІЯНИ		
1.Берегівський р-н	291	231
2.Мукачівський р-н	110	107
3.Тячівський р-н	28	28
всього "вільних" християн по області	429	366
АДВЕНТИСТИ-РЕФОРМІСТИ		
1.Берегівський р-н	8	8
2.Тячівський р-н	152	150
3.Хустський р-н	137	131
всього адвентистів-реформістів по області	397	289

Таким чином, за роки хрущовської відлиги антирелігійна кампанія привела до трагічних наслідків: в Україні за 20 післявоєнних років з

ресстрації було знято 4 847 церков і молитовних будинків РПЦ, з яких на 1959-1966 рр. припадає 3 933. Архітектурні культові споруди теж стали предметом атаки: 1653 об'єкти були використані під школи, клуби, кінотеатри (культурно-освітні заклади), а близько 1 тисячі храмів були просто знищені. Із 40 монастирів в Україні на початку 1965 року залишилося діючими лише 9,⁵⁷ а на Закарпатті – 4.⁵⁸ Законодавчо закріплена свобода совісті у Конституціях СРСР і УРСР замінилася одночасно атеїстичною населення.⁵⁹ На думку І.Меркатуна, “це був період тихої громадянської війни воєнного атеїзму з релігією, в якій переможців не було, але втратили всі”.⁶⁰

Отже, викладений матеріал дає підстави стверджувати, що в другій половині 50-х та першій половині 60-х років ХХ ст. спостерігався жорсткий і неприхований тиск на церкву з боку політичного керівництва, владних структур. Це знайшло відображення в штучному стимулюванні процесу скорочення релігійних громад, видуренню в них культових споруд, їх перепрофілюванні, закритті монастирів, нищенні святинь; у широкомасштабних антирелігійних кампаніях, політичних репресіях серед кліру і мирян. Усі ці дії продовжували опір віруючих, переводили їх на шлях активної боротьби за дотримання конституційних прав та свободу совісті.

Політична влада щодо церкви будувалася на сталих ідеологічних принципах. Марксистська доктрина розглядала релігію як “пережиток капіталізму”, як вияв “опіуму для народу”. Спробу відійти від жорстких репресій і кривавого терору, від крайніх виявів сталінщини вилились у хрущовську “холодну відлигу”. Однак, саме під час хрущовської “відлиги” форсування комуністичного будівництва привело до чергового “крутого повороту” – нищення церкви та переслідування віруючих. Разом з тим, вважаю, що підліпна історія діяльності греко-католицької церкви на Закарпатті це потребує додаткового вивчення, оскільки наявний і статті матеріал не повністю відтворює всю складність проблеми. Своєрідним виправданням тому є той факт, що значна кількість архівного матеріалу ще й до сьогодні недоступна зацікавленому читачеві і знаходиться в архіві УСБУ в Закарпатській області.

1. Пашенко В. Приборкання церкви: кінець 60-х // Людина і світ. -1999. -№5. -С.14.
2. Довганюк О.Д., Хланга О.В. У жорнях сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х роках ХХ ст. // Передмова Бедя В.В. -Ужгород: Карпати-Грайда, 1999. -С.37
3. Ігумен Гавриил (Кривина) Православная церковь в Закарпатье (век XX). -К., 1999. -С.96-97.
4. ДАЗО, ф.р.-544, оп.2, од.зб.44, арк.1-3.
5. ДАЗО, ф.р.-544, оп.3, од.зб.22, арк.7.
6. Довганюк О.Д., Хланга О.В. Назв. праця, - С.37.

7. Там же. -С.38.

8. Там же.

9. Там же.

10. Бажан О. Наступ на православну церкву в Україні (друга половина 50-80-ті роки ХХ століття) //Український історичний збірник: Наукові праці аспірантів та молодих вчених. -К.,1997. -С.299.

11. ДАЗО, ф.р.-544, оп.3, од.зб.40, арк.2.

12. Цілин В.История Руской Православной церкви (1917-1990). -М., 1994. -С.168.

13. Відречення (Виступи колишніх служителів церкви з газети “Закарпатська правда”, - Ужгород: Закарпат. обл. кн.-газ. вид., 1960. - С.7-9.

14. ДАЗО, ф.р.-544, оп.3, од.зб.41, арк.10-11.

15. Ігумен Гавриил (Кривина) Указ. соч. - С.101.

16. Сарохман М.Віражені церкви Закарпаття – Торонто - Ужгород, 1999. -С.9.

17. ДАЗО, ф.р.-544, оп.3, од.зб.58, арк.7.

18. Бонорів Б.Т.лн. “Саморозвуск” Української греко-католицької церкви в 1946р. у світлі розсекречених архівних документів // Сучасність. -1998. -№1. -С.109-110.

19. Там же. -С.110.

20. Пагара В. Потрібні уточнення // Християнська родина. -Ужгород, 1998. -№13. -С.9.

21. Термиста дорога до єдності: Наук.популярне вид-ня, присвячене 350-річчю Ужгородської Унії /Автор.кол.: о.Бендає Давид, Коссов Юрій, о.Пушкани Ласло, Філіп Людвіг /Під ред. о.Сабона Юрія / Мукачівська греко-католицька єпархія. - Ужгород, 1995. - С.205-207.

22. Бонорів Б. Назв.-праця. - С.110.

23. Бонорів Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989) //Квічег: збірник статей з церковної історії. -Число 1. -Львів, 1993. -С.119-120.

24. Меркатун І. Антирелігійна компанія 50-60-х років на Україні // Український історичний журнал (літ. УГЖ). -1991. -№10. -С.71-72.

25. ДАЗО, ф.І, оп.7, од.зб.48, арк.170, 190; Бажан О. Назв. праця. -С.300.

26. КНРС і Радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду. -К., 1962. -С.105.

27. Болдижар М. Розвінці ілюзій. -Ужгород, 1972. -С.19-24.

28. Плехин Г.В.Избранные философские произведения.В 5-ти т. -М., 1957.-Т.3. -С.330.

29. Болдижар М. Торжество ленінських принципів атеїстичного виховання трудящих на Закарпатті (текст лекцій). -Ужгород, 1974. -С.64.

30. Болдижар М.М., Едельман А.І., Жишоток Б.М., Лещак В.М. Деякі питання боротьби з релігійними пережитками // Великий жовтень і розвиток воз'єднаного Закарпаття: мат. наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (29 червня-2 липня 1967 р.). -Ужгород, 1970. -С.420-433; Болдижар М. Торжество ленінських принципів. ... -С.25-27; Розвінці ілюзій. -С.11-36; Уніатство: правда історії та вигляди фальсифікаторів. -Львів, 1988. -С.106.

31. Болдижар М. Уніатство... -С.106.

32. Греко-католицька церква в 1944-1973 рр.: Документи й матеріали //Публ.В.І.Сергійчука //УГЖ. -1999. -№1. -С.120.

33. ДАЗО, ф.1., об.4, од.зб.199, арк.111.

34. Болдижар М.М. Уніатство... -С.105.

35. ДАЗО, ф.1, оп.5, од.зб.173, арк.148.

36. Советское Закарпатье. -1959. -12 августа.

37. Бендає С.М., Бендає Д.С. Священник-мученик, сповідник вірності (Біографія та спогади про 127 репресованих священників і одну монахиню Мукачівської греко-католицької єпархії). - Ужгород: Закарпаття, 1999. -С.397-401.

38. Болдижар М.М. Уніатство... -С.105.

39. Греко-католицька церква в 1944-1973 рр., -С.121.
 40. Там же. -С.122-123.
 41. Шинь А. Уніяті-покутники. Хто вони? -Ужгород, 1978. -С.84.
 42. Болдижар М.М. Уніятство... -С.109-110; Болдижар Б. Українська греко-католицька церква... -С.124.
 43. Крестнов Д.Середнієві пророки // Людина і світ (далі ЛС). -1966. -№2. -С.41-42; Григор'єв Ю. Безум'я. -Львів, 1974. -С.43-78.
 44. Греко-католицька церква в 1944-1973 рр., -С.125.
 45. Гулько Я. Групиське "чудо" // Д і С. -1987. -№9. -С.44.
 46. Куродов В.А. Релігійні церкви в советском государстве. -М., 1981. -С.126-135; Меркатун І. Наві.праця. -С.71, 73, 75, 76; Бажан О.Наві. праця. -С.298, 299, 300, 301.
 47. Меркатун І. Наві-праця. -С.71-72.
 48. Тавчер В.К. Про прийняття політичн марксистськи-ленінської партії щодо релігії і церков. -К., 1967. -С.22.
 49. Меркатун І. Наві.праця. -С.76.
 50. ДАЗО, ф.р.-195, оп.12, од.зб.40, арк.2
 51. Там же, арк.3.
 52. ДАЗО, ф.р.195, оп.13, од.зб.188, арк.4-6.
 53. Там же, арк.7.
 54. Там же, арк.11.
 55. Там же, арк.12.
 56. Там же, арк.17-18.
 57. Там же, арк.31-32.
 58. Там же, арк.32.
 59. Там же, арк.42-46.
 60. ДАЗО, ф.р.195, оп.13, од.зб.188, арк.57-61.

Юрій Мателешко (Ужгород, Україна)

РЕЛІГІЙНЕ ДИСИДЕНТСТВО НА ЗАКАРПАТТІ 60-х – ПОЧАТКУ 80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

На сьогодні в українській історичній науці актуальним є дослідження діяльності релігійного дисидентства. По-перше, тому, що дана проблема майже не досліджена. Ще не з'явилось ні однієї монографії з цієї проблеми. певні відомості про діяльність релігійних дисидентів на Закарпатті містять праці отців Стефана в Дивіла Бендасів^{1,2}, Михайла Болдижара³ та Омеляна Довганича і Олексія Хланги⁴. Однак в них основний акцент зроблено на період з середини 40-х до середини 50-х років, досліджується діяльність в основному лише греко-католицьких священників, не достатньо теоретизуються історичні явища.

Дана проблема актуальна ще й тому, що її розв'язання дозволить краще зрозуміти період кінця 80-х років ХХ століття, коли відбувалася активна діяльність за легалізацію окремих церков і сект, а також сучасний період церковного життя, багато проблем якого тягнуться ще з 60-х-початку 80-років. Робота побудована в основному на архівних документах Державного архіву Закарпатської області, а саме фонду 1490 – документальних матеріалах постійного зберігання Уповноваженого Ради у